

Håll Nils Mattsson d.ä.

Varför vill jag berätta om Håll Nils Mattsson?

Jo, därför att jag – och alla andra som är intresserade av vår bygds historia – är skyldiga honom ett stort TACK för vad han har uträttat. Något om hans person och hans livsverk vill jag föra vidare.

Om vi hade varit jämgamla, han och jag, då skulle vi ha haft många trevliga stunder tillsammans. Jag är nästan säker på, att han inte skulle ha gett sej förrän jag kunde spela fiol! Men nu tillhör vi skilda generationer. Jag var i övre tonåren när jag först fick upp ögonen för att Nisse var speciell.

Håll Nils Mattsson kallades Ryss Niss i dagligt tal. Håll är det nedärvda gårdsnamnet som används i skrift, Ryss är namnet på den gård och ägor där hans gren av Håll-släkten bodde och fortfarande bor. Ett vanligt fenomen här – man har ett gårdsnamn i skrift och ett annat i tal. Nisse levde mellan 1877 och 1959. Han var min fars bror, hans hustru Anna var min mors syster. Vi var närmaste grannar i Kulåra, och Ryssgården var som mitt andra hem.

Nisse levde hela sitt liv i byn Kulåra på Sollerön – den bästa platsen på jorden, enligt honom själv - på den gård som hans farfar (Håll Nils Mattsson) anlade omkring 1845-50. Både hans far och farfar hade varit s.k. ”skrivkarlar”, d.v.s. de hjälpte folk med diverse skrivelser och pappersarbeten, var behjälpliga vid lantmåteriförrättningar och liknande. Så det föll sig naturligt att Nisse också blev en skrivkarl.

Nisse skrev dagbok när han var ung. Jag plockar ur häfte nr 7, ”*En kulåraynglings vardag runt årsskiftet 1901-1902*”. Då var han alltså knappt 25 år och beskriver hur han upplevde jul- och nyårshelgen efter att ha legat borta på skogsarbete en tid.

Tisdagen den 17 dec. 1901 skriver han: ...*I fredags voro vi i Mångberg och körde (hemkörning) till middagen, varefter vi skulle fara till Sold, där vi nu befinner oss. Jag var ganska otålig, men far hade ej särskilt bråttom, utan gjorde sig god tid att röka sin kära pipa och söla på alla vis...*

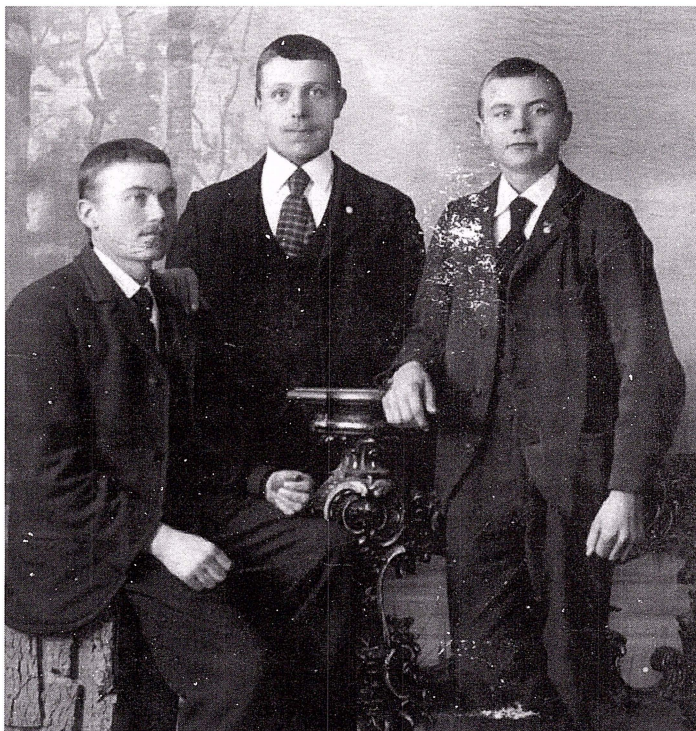
På lördagen höll jag på att snickra i kammaren... På kvällen kaffejudning i Nisigården (nuvarande Bondgården) med sång, spel, prat och skrott.

På söndagen tävling i poesi i logen. Jag tog första priset.

I går (måndag) tapetserade jag i kammaren och i dag (tisdag) har jag målat muren m.m....

Så blev det nytt år, och fredagen den 3 januari 1902 fortsätter han: ...*Det gick raskt undan så att jag fick kammaren färdig före jul...*

På julaftonen måste jag till Utanmyra för att köpa ett par galoscher, då det var så fullt med folk i "bodarna" på "backen" att det var omöjligt att få beställa något. Jag fick veta att den stora, grova Rysnis Olle dött...

Nyårsafton 1901. Bond Anders, Håll Nils och Bond Erik hos fotograf Beckertz i Mora.

På nyårsaftonen voro jag, Bond Erik och Bond Anders till Mora och fotograferade oss. Dagen efter var jag i södra skolan och målade kyrkan på en brödspade åt fru Gustava Lindén... I går gjorde jag skor och i dag har jag kört mossa.

Torsdagen den 9 januari 1902 - en alldeles särskild dag som får Nisse att reflektera.

Det är nu på sätt och vis en bemärkelsedag, då jag fyller 25 år....Vid 25 års ålder gifter man sig mäst,.....Ännu har dock ingen av oss kamrater tagit det viktiga steget, och inte har det just sett ut som det skulle bli så snart heller....

På trettondagen skrev jag en rekvisition till John Fröberg och beställde frön. Samma dag var jag till Grudd Anders för att betala fiolen. Detta var den första köpta fiolen som jag ägde. Hade tidigare själv gjort 4 fioler.

I går höll jag också på med skomakeri och i dag på morgonen var jag till Närsjögården och hjälpte dem att ha ihjäl en ko, och därefter har jag kört mossa.

Man anar att den här ynglingen aldrig var sysslolös; skogsarbete, snickeri, tapetsering, målning, skomakeri, mosskörning, slakt, odlingsplaner, fiolspel, sång, spel, prat och skratt tillsammans med goda kamrater.

"På söndagen var det tävling i poesi i logen" - "Jag tog första priset"... skriver han.

Det finns t.o.m. en liten diktsamling av Håll Nils Mattsson, som han kallar "Erotiska dikter".

Den första dikten heter "Hjärtats röst" och här följer de två första verserna, skrivet nyårsdagen 1903:

*I mitt bröst en låga brinner
som blir starkare hvar dag.
För dess värme allt försvinner
som är mig till obehag.
Lifvets strid för dagligt bröd
smälter bort uti dess glöd*

*Men, hvem var det väl som tände
denna eld, så underbar?
Gnistan, som den elden tände,
kom från ditt ögonpar.
Som en pil ur Amors hand
den mitt hjärta stack i brand.*

Föremålet för hans kärlek hette Anna och bodde i närmaste gård - Bondgården - och var syster till kamraterna Bond Erik och Bond Anders.

Nisses dröm gick i uppfyllelse. Den 26 december 1905 gifte de sig, Bond Anna Matsdotter och Håll Nils Mattsson.

Och familjen utökades undan för undan med Maria 1907, Gustav 1909, Anna 1912 och Karin 1915.

*Håll Nils och Bond Anna med barnen Maria, Anna, Gustav och Karin 1919.
Foto: HNM*

Fram till 1919 bodde nio personer i Ryssgården. Förutom Nisses familj fanns där också hans föräldrar och den yngre brodern Anders. Fadern gick bort 1919 och samma år bildade Ryss Anders familj och byggde egen gård norr om vägen, så nu blev Nisse husbonde på Ryssgården. En "småbonde" som man säger, som hade att ta hand om sin jord och skog och sina djur. Bisysslor på annat håll fanns också, som t.ex. byggnadsarbete.

Utöver det vardagliga arbetet odlade han flitigt sina kulturella intressen – och det var många! Hans intresse för självstudier förde honom från – som han själv sade - "en nödortfölg folkskola" till de folkhögskolekurser som börjat anordnas i orten.

Musiken

Han studerade musik, lärde sig noter. I hans hem har spelmän alltid varit välkomna, musiken fanns alltid närvarande. Själv minns jag många sommarkvällar då det blev spontana spelmansaftnar på Ryssgården. Sven Johan, Axel Myrman, Palmén,

Måsull Jons och allt vad de hette, kom cyklande med fiolen på pakethållaren. Var det väder satt man ute på gården, annars gärna inne i gammelstugan. Nisse satt på ytterkanten, hela han utstrålade glädje, vänstra foten utsträckt, vickande i takt. Många ord yttrades inte, endast namnet på polskan eller vad det kunde bli. Den ena låten efter den andra, långt in på natten. Ibland hördes Nisses bestämda: *"I drommbär, i!"* – vilket betydde att "Jag ackompanjerar i basen".

Bland alla hans efterlämnade papper och anteckningar fick jag en gång ögonen på ett litet brunt häfte där det stod *"Spelmanslåtar upptecknade av Håll Nils Mattsson, Sollerön"*. Där fanns prydligt präntat polskor, polkor, halling, galopp, hambo, marsch, valser "efter" – som det heter – spelmanskamrater som: Palm Anders Olsson från Utanmyra, Karls Anders Andersson från Bodarna, Duvlär Per från Utanmyra, mjölnaren Oskar Eriksson, Mås Jöns Olsson från Bodarna, Skräddar Daniel Danielsson från Rothagen och Roligs Per Andersson från Hjulbäck i Siljansnäs.

När Håll Nils spelade tillsammans med de här spelmännen upptecknade han troligen låtarna, eftersom de övrigas notkunnighet kanske inte var den bästa. Så man vet inte om låtarna var spelmännens egna, eller inlärdade. Vad vi vet är i varje fall att de tre första låtarna i det här häftet, som Sven Erik Lundwall och jag lät sammanställa 1989, det är Nisses egna kompositioner. "Kulåra-polka", "Schottis" och en vals som han kallar "I snöyra".

Som en av hans bisysslor kan jag nämna, att han stämde cittror åt damerna i trakten. Det var tydligen populärt att spela cittra. Sin vana trogen förde Nisse bok över inkomster och utgifter, så det finns en liten "cittra-bok".

Stenografi

Nisse hade alltid penna och papper på fickan – ett litet s.k. notes-block. Han noterade allt; folks födelsedagar, dödsdagar, bomärken, resultat från diverse idrottsevenemang, referat från olika styrelsemöten. Kort sagt – allt som kunde vara av intresse för ortsbefolkningen. Han var nämligen "lokal-korrespondent" för Falu-Kuriren. Ofta använde han sig då av stenografi, för att kunna anteckna med hög hastighet. Han skickade efter en "Lärobok i internationell Stenografi för svenska språket". Nisse valde Ehrlins system. Det finns ju flera olika stenografisystem, t.ex Arends system som kom 1880 i svensk version och Melins version 1892. Karl Lärka stenograferade också, men jag tror att de här herrarna använde olika system. Det behövdes naturligtvis mycket träning för att få upp farten, så läroboken samt block och penna fanns alltid med bland övrig utrustning när Nisse låg borta på skogsarbete. Vid världsmästerskap i stenografi lär de snabbaste stenograferna komma upp i sexhundra stavelser/minut, men så "slängd" blev

kanske inte Nisse. Det var onekligen ett bra sätt att snabbt kasta ner på papper vad han hörde och såg.

Trädgårdsskötsel

Odling av fruktträd har gamla anor på Sollerön, tack vare gynnsamt klimat och god jordmån. I början av 1900-talet bildades Sollerö Planteringsällskap, för att stimulera intresset för fruktodling. Det finns tyvärr inga gamla protokoll kvar från föreningen, men Håll Nils har dokumenterat arbetet med plantskola, ympning och beskärning genom fotografier från 1917.

Bälter Anders Persson. Träbeskärning i Ryssa 1917. Foto: HNM.

Eldsjälar på det här området var bl.a. Bälter Anders Persson i Häradsarvet, Anders Lejon i Utanmyra och så Håll Nils i Kulåra. De hade gått på trädbeskärarkurs, och senare höll de egna kurser på ön. Troligen var det Hushållningssällskapet som inspirerade till detta. Äppelträd planterades vid nästan varenda gård, och krävde sakkunnig skötsel, så dessa herrar trädgårdsmästare hade åtskilligt att stå i inom sina respektive arbetsområden, och de fick kanske också en liten extra inkomst. Eftersom Nisse i vanlig ordning förde noggranna anteckningar om sina sysslor, kan man tack vare detta få en uppfattning om hur omfattande odlingarna var:

1918: Från 2-28 april beskar han 433 äppelträd. 10 gårdar hade mer än 20 äppelträd vardera. En gård hade 60 träd. Under maj månad ympade han 183 träd. Från 20-29 maj skedde besprutning.

Detta arbete omfattade alltså bara södra delen av ön, så man förstår att fruktodlingen var omfattande.

Jag minns väl ”söt-åpålldi”, ”bark-åpålldi” (vild-äppelträdet) och alla de andra fruktträderna i Ryssgård. Och dagens fruktträdgård ligger inte långt efter i Ryssgården. Intresset har gått i arv.

Godtemplarlogen

Håll Nils blev tidigt medlem i godtemplarlogen 1038 Dalarnas Ögonsten, som just den här tiden, i början på 1900-talet, hade samlat upp nästan alla unga i socknen. Det var där det hände något, det var där folk hade roligt, där man kunde umgås som ”bröder och systrar”.

Logen gav under 1900-1909 ut en egen – handskriven – tidning ”Trevnad”, där man odlade författarskap, både poesi och prosa, på såväl soldmål som svenska. Håll Nils var en tid redaktör, och det fanns flera förmågor i byn – jämnåriga och kunskapstörstande, t.ex. Olans Olof, Bond Anders och Bond Erik. I logen hade man många tillfällen att träna förmågan att uttrycka sig, både i tal och skrift. Det förekom både belöningar och straff. Om man t.ex. vann en tävling i uppsatsskrivning kunde man slippa betala medlemsavgiften för ett kvartal. Satt man tyst under en diskussion, kunde man få plikta 10 öre eller sjunga en solosång på nästa möte. Många dolda talanger kom fram, och sång- och musikutövande hade en framträdande roll.

Under ledning av Håll Nils bildades 1903 en stråktrio som bestod av Håll Nils, Svän Johan, Kluckär Lass (Lars Norén). Så småningom utökades trion till en kvartett, med yngre brodern Håll Anders på tvärflöjt. Logen köpte senare in en cello, som hanterades av Håll Nils. De här pojkarna hade lärt sig noter och spelade bl.a. melodier ur ”Barberaren från Sevilla”. Jag har hört sägas att de

spelade riktigt bra, men fick en del kritik av förståsiggpåare, som påstod att de stampade takten alltför ljudligt. En sångkör fanns förstås i logen, där Håll Nils givetvis var med. Han var också med i Sollerö Hembygdskör under ledning av Mats Larsson.

Hembygdsrörelsen

Redan 1912 började logen samla in gamla föremål från 1600-, 1700-talen. De förvarades till en början på ordenshusets vind och överläts senare till den nybildade Hembygdsföreningen. Noggrann inventarielista fördes från första början, och här känner man igen Håll Nils prydliga skrivstil. Han har noggrant beskrivit varje insamlat föremål; tillverkarårtal, bomärke och andra märkningar, ursprunglig ägare, givarens namn, gåva/köp, förvävsdatum o.s.v. Hembygdsrörelsen låg honom mycket varmt om hjärtat, och han har själv skänkt många äldre föremål från sin släkt. Det är en ren fröjd att läsa de här tidiga inventarielatalogerna, och det inspirerar oss att fortsätta så gott vi nu kan, i samma noggranna och kunniga spår.

Fotografering

Vad som fick mig att upptäcka Håll Nils som någonting mer än min alltid vänliga och snälla farbror, det var, att i alla album i mitt hem fanns det många foton från förr i tiden, och jag fick veta att det var Nisse som hade ”knäppt”. Jag minns så väl en kall vinterdag i mina tidiga tonår, då min mor Bond Lina föreslog mig: ”Gå bort i Ryssgard vet-ja, och fråga om du får titta på Nisses glasplåtar”. Och det fick jag, så klart! På en kall vindskammare låg bortemot 1200 glasplåtar, prydligt nedpackade i små kartonger. Denna kalla vinterdag försvann tid och rum för mig, och resultatet blev att jag faktiskt fick en ny idol, plus en rejäl förkylning.

Det skulle gå många år innan det blev av att få alla glasplåtarna kopierade, insatta i album och identifierade. Under vintern 1989-90 fick vi igång en studiecirkel, och den som först och främst ska ha ett stort tack för detta, det är Erik Pettersson i Utanmyra. Erik, nu 93 år, är själv duktig fotograf, och han svarade för allt kopieringsarbete. Övriga medverkande var Håll Nils son Gustav – också han ivrig fotograf, Håll Nils Matsson d.y., Bälter Kisti Tomth, Bond Erik Persson och jag. Oj, vad det var roligt! Identifiering av motiv och människor brukar vara svårt, men inte i detta fall. Återigen tack vare Nisses noggrannhet. Det finns nämligen en svart anteckningsbok: *”Register över Fotografiska Negativ”*, tagna av Håll Nils Matsson.

När Håll Nils skaffade sin första kamera vet jag inte. Men det här registret börjar

1916. I små papplådor, numrerade från 1-83 låg alltså glasplåtarna i buntar, och i registret hade då varje plåt ett särskilt nummer och en beskrivning.

T.ex. Låda nr 1, år 1916. Plåt nr 1 ”Kulårkrippär vid gammelstugan”

2 ”Olansgard”

3 ”Mor vid stugan”

4 ”Olans Erik vid stugubron”

o.s.v.

Summa 83 lådor med 1186 glasplåtar, alla med nr och beskrivning, skrivna med Nisses prydliga och lättlästa handstil. Nu finns alla dessa glasplåtar förvarade i kommunalhusets arkiv. Var och en plåt i sitt syrafria och numrerade kuvert, i hemmasnickrade små lådor av ädelträ. Tack vare Erik Pettersson, som vet hur sådana klenoder ska hanteras! De 7 pärmarna med kopior skadades tyvärr när kommunalhusets tillbyggnad brann 1998, och har ännu inte återställts till presentabelt skick. En mycket angelägen uppgift!

Uppteckningsarbetet

Som vi förstår var Håll Nils aldrig sysslolös. Hans verkligt stora insats var kanske ändå de många uppteckningar som han gjorde för Uppsala Landsmålsarkiv (ULMA) och Nordiska Museet.

Jag kommer här nedan att återge delar ur en föreläsning om Håll Nils Mattson, som hölls 1989 i Sollerö kommunalhus av Agneta Lilja. Hon arbetade då som arkivarie på ULMA, som senare kom att heta Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala.

ULMA – ett traditionssamlade arkiv i Uppsala som har funnits sedan 1914. Man samlade dialekter och folkminnen. En stor del av det insamlade materialet är från Dalarna, och täcker ungefär åren 1850-1920. Man byggde upp ett nät över hela landet av s.k. ”ortsmeddelare”, och det var ofta prästen, läraren, någon kommunalman eller annan skrivkarl i bygden. Sedan skickade man ut frågelistor till den här personen, som i sin tur gick ut i fält till äldre orsbor och fick svar på frågorna. Det kunde handla om alla möjliga ämnen. Det var alltså historiskt inriktat, man ville dokumentera det äldre samhället, inte den egna samtiden.

Dialekterna skulle återges så korrekt som möjligt i svaren, eftersom ULMA också arbetade med dialekter. Därför utbildades orsmeddelarna till att skriva på ”landsmålsalfabetet”, (fonetiskt). Detta var alltså innan man hade tillgång till bandspelare, men det används fortfarande. Materialet som samlades in skulle vara lika värdefullt för såväl en etnolog (folklivsforskare) som en dialektolog.

Forskningsmetoden som man använde kallades ”Ord- och sakmetoden”, och som Håll Nils, enligt ULMA, var en väldigt god representant för. Det betyder att man inte bara skulle ha en term eller en benämning på en företeelse, utan man skulle också veta nånting om den, ha bilder eller teckningar, och placera in varje företeelse i ett sammanhang, så att allt blev tydligt och man fick en helhetssyn. Det låg ett stort arbete bakom varje sådant svar, som entusiaster och idealister ute i bygderna levererade. Alla uppteckningar var handskrivna, tydlig handstil måste det vara. Och var det dessutom dialektala ord på landsmålsalfabetet så låg det en oerhörd möda bakom varje ark.

ULMA öser lovord över Håll Nils och hans uppteckningsarbete. Han menar själv att hans skolunderbyggnad var ”nödtorftig”, men det märks definitivt inte. Han hade mycket lätt för att formulera sig, god svenska, inget fel på stavningen. Han var en duktig tecknare och fotograf. Idel lovord! Håll Nils kom i kontakt med ULMA genom en god vän, Bror Lindén, som var språk- och ortnamnsforskare och var knuten till arkivet i Uppsala. Bror Lindén hade ju sina rötter på Sollerön.

Håll Nils första bidrag till ULMA kom 1928. En av de första frågelistorna som han besvarade handlade om ”Tro och sed kring källor”, alltså sådana vattenkällor som man besökte vid speciella dagar, t.ex. trefaldighet, midsommar. Från 1928 lämnade han material under nästan tre decennier. Han fick redan från början mycket uppskattning från arkivet, kanske speciellt för sina språkliga, dialektologiska kunskaper. I ett av breven från arkivet står det att ”hans uppteckningar när det gäller det språkliga var som vanligt höjda över all kritik”. Det var det gängse omdömet om Håll Nils.

Själv tyckte han att det här arbetet var mycket roligt. Han besvarade nästan alla frågor som arkivet gav ut. Han gjorde det snabbt och med stort intresse. Tidigt kom han att räknas till en av arkivets bästa ordsmeddelare. Det finns en hel del korrespondens bevarat mellan Håll Nils och arkivtjänstemännen, där man öser lovord över honom. Han besvarade 161 frågelistor i olika ämnen. I stort sett alla listor som hade kommit när han avled 1959. Det resulterade i ungefär 5000 uppteckningsblad. Dessutom skrev han ibland egna utredningar, s.k. ”fria” uppteckningar, d.v.s sådana som inte är svar på någon direkt fråga. Det finns ungefär 1000 blad av den kategorin. Dessutom finns ungefär 200 teckningar och fotografier.

Det sätt han skriver på är klart och redigt. Han har delvis bearbetat sagesmännens berättelser, så till vida att han gör om språket. Det är inga ordagranna uppteckningar, utan han återberättar vad han fått höra av sina sagesmän och förmedlar allt genom sitt huvud och sina ögon. Det är inte jämförbart med en

exakt återgivning av en inspelning eller en stenografisk nedteckning som t.ex. Karl Lärkas berättelser, fulla av pauser, tankstreck och citat. Han skrev om nästan allt, utom t.ex. bin och biskötsel. Det ämnet kunde han inte, märkligt nog. Sin styrka hade han när han beskrev rent materiella förhållanden, som t.ex. jordbruk, fiske, båtar, båtbygge eller olika hantverk.

Han tyckte om att skriva och begärde ofta att få många frågelistor på en gång, så han kunde ha många projekt på gång hela tiden. Arkivet skickade stora buntar skrivpapper till honom säkerligen en gång i månaden, det behövde han för sina utskrifter. Håll Nils uppteckningar berör huvudsakligen förhållandena på Sollerön. Men på uppmaning av arkivet gjorde han på 1930-talet resor till bl.a. Venjan och Siljansnäs. Det fanns tydligen inga pålitliga orsmeddelare där. Han skulle då dokumentera såväl dialekterna som folkminnen. Han var ganska tveksam till de här uppdragen, dels för att han inte tyckte att han behärskade dialekterna, och dels kostade det både tid och pengar att vara ute på resor, men han gjorde det ändå. Och det gick bra, han fick mycket beröm, framförallt för att han kunnat återge främmande dialekter så bra.

Han ställde alltid stränga krav på sej själv. Det var av vikt att göra sitt yttersta. Svaren skulle vara tydliga, fullständiga, verklighetstroga. De granskades givetvis av arkivtjänstemännen – med rödpenna! Håll Nils var oerhört artig och försiktig, men höll stenhårt på vad han ansåg vara rätt, särskilt ifråga om målet. ”Så är det i sollerömålet! Så säger vi!” Ett bevis för det språkliga och sakliga värdet och arkivets uppskattning är, att 1937 fick Nisse 2 av sina frågelistsvar tryckta i arkivets egen tidskrift ”Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv”. En tidning som har funnits i minst 100 år, och där man har oerhörda krav på vetenskaplig uppläggning. Där släpper man inte igenom vad som helst. Det var mycket hedersamt. Artikelnen heter ”Från Siljansbygdens andliga värld”. Den handlar om svar på frågelistor angående ”Öde, lycka och vedergällning” och en som handlar om ”Varsel och vård”. (Denna uppsats finns återgiven i Sool-Öen 1985).

Håll Nils levererade folkminnesmaterial och dialektord mellan 1928 och 1955. Då lämnade han en sista större uppteckning som behandlade ”Historieberättare och andra traditionsbärare”. Bidragen på 50-talet var maskinskrivna. Tidigare hade han skrivit för hand, en vacker och redig och mycket lättläst handstil, en ren njutning att läsa. Kanske kändes handen en aning darrig de sista åren, och han använde då sin lilla skrivmaskin. Det sista han gjorde var att han besvarade den stora frågelistan om ”Död och begravning”. De sena uppteckningarna var precis lika bra som tidigare.

Vad fick han för betalning för allt detta arbete? På 30-talet var det ungefär 90 öre / sida.

En blygsam summa med tanke på de specialkunskaper och allt arbete som låg bakom varje uppteckning. 1931 tjänade Håll Nils 666:-kronor från arkivet. Troligen inte så stor timpenning med tanke på den tid det tog att skriva. Att ut och prata med folk, anteckna, renskriva, göra ljudbeteckning, o.s.v. Och dessutom att få ihop allt detta, kanske med teckningar och foton.

Men – Håll Nils gjorde nog inte detta enbart för pengar. Han tyckte det var roligt, angeläget, intressant. I ett brev till arkivet 1936 skriver han: *"...ty detta arbete är i alla fall det intressantaste jag sysslat med"*. Han återkommer ofta till detta i korrespondensen, och tackar för att han fått detta hedersuppdrag.

En uppskattning från uppdragsgivarna fick han då han 1942 fick Gustaf Adolf akademins silvermedalj *"För sina utomordentliga kulturhistoriska insatser"*.

"Sällan har Gustav Adof akademien gjort ett så bra val", säger Agneta Lilja från ULMA.

Nordiska museet

Nu arbetade Håll Nils inte bara åt ULMA. Han besvarade också Nordiska Museets frågelistor, speciellt sådana som handlade om husbygge t.ex.

På 1930-talet gjorde han på uppdrag av John Granlund i Stockholm en detaljerad utredning av Hållgården (som senare innefattar Ryssgården) och släkten som kan ledas tillbaka till 1700-talet, enligt Nisses beskrivning. Det materialet kom att ingå i den stora och fantastiska Gruddboboken som utkom 1938. Nordiska Museet skulle göra *"en verkligt grundlig undersökning av en begränsad bebyggelseenhet i övre Dalarna"*, som det hette. Så valde man Sollerön, med bebyggelse på ön och fåbodar och stora skogsområden på fastlandet.

Etnologiprofessorn Mats Rehnberg på Nordiska Museet skriver: *"På Dialekt-och Folkminnesarkivet i Uppsala (f.d. ULMA) kunde man hämta synnerliga viktiga bidrag om Solleröns näringsliv och även språket genom uppteckningar av den kunnige bonden, fotografen och spelmannen Håll Nils Mattsson i Kulåra by. Det vetande en sådan småbonde kunde besitta var helt enkelt enormt. Han ägde en analytiskt och pedagogisk förmåga av stora mått och han lyckade merendels placera in varje problem i ett funktionellt sammanhang, så att dess roll skulle bli tydligare"*.

Ett insamlat material får ju sitt egentliga värde först när det blir använt, och Håll Nils bidrag är just ett sådant exempel. Gruddboboken är legendarisk. Fortfarande mycket intressant, inte minst bildmaterialet.

Dalmålsordboken

En stor del av det Håll Nils samlade in till ULMA kom också till användning i den s.k. Dalmålsordboken, "Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna". Det är ett ordboksarbete som påbörjades under 1920-talet och som ännu inte är avslutat. Ett enormt projekt! Det första häftet, på bokstaven A, trycktes 1961. Häfte 37, innehållande orden sticka – styppla är det senaste, och utkom 2002. Häfte 38 samt häfte 39 (illustrationshäfte) beräknas vara klart under 2010. Det ser vi fram emot! Det här projektet startades av Lars Levander, l:e arkivarie och föreståndare för Dalmålsordboken. Han dog 1950, och hans assistent Stig Björklund tog vid. Nu har också han gått ur tiden, år 2001, så framtiden för detta bokverk är oviss. När det blir färdigt är det en oerhörd insats som gjorts för att dokumentera dialekterna i övre Dalarna.

Korrespondensen mellan språkvetarna och Håll Nils var livlig och Nisse njöt, det syns i breven. Han tycker det är väldigt skojigt och han får många frågor. "Är det här verkligen rätta formen för det här ordet?" Och så diskuteras det fram och tillbaka i breven.

Broder,

Tack för Din i dag inkomna samling tillfälligt upptecknade ord! Nya för ordboken äro, så vitt vi preliminärt kunna se, följande ord: büs-å, gnåll-vedär, knyppläs 'brottas', klock-knäpp 'ögonblick', krjöp-a si 'krympa', lur-brasa 'eldsvåda', önärt 'tillräckligt', påtil 'liten varelse', säm a. 'kärnfattig (om säd)', tvefållt 'tvetydigt', tyttj-mytjin 'granntyckt', åpynjas 'uppföra sig lustigt'. Men även de ordlappar, som ej innehålla nya ord, ge oss så väl valda fraser till orden, att vi med glädje acceptera hela samlingen och be Dig fortsätta att teckna upp sådant, som Du vid tillfälligt hörande finner vara av intresse.

Din tillgivne

Brev till hemmansägaren Herr Håll Nils Mattsson från Lars Levander, Landsmålsarkivet i Uppsala.

Sällan har någon blivit så överöst med lovord som Håll Nils – under sitt liv. Hans röst tystnar inte. Håll Nils uppteckningar används verkligen än i dag. Klartänkta, informativa och pålitliga, både när det gäller det språkliga och det etnologiska innehållet.

Dessa vackra ord, kommer alltså från Agneta Lilja, som aldrig träffat Håll Nils, men som haft tillgång till information i sitt arbete på ULMA.

Mitt tack

Och nu är det min tur att tacka. Jag, som haft förmånen att växa upp vid sidan om Håll Nils, men inte haft förstånd att fullt ut uppskatta hans livsverk förrän nu på äldre dagar.

Jag minns honom bara som Nisse – en gladlynt, lågmäld och stillsam person, ständigt sysselsatt. Gamla Rulljugås Anna i granngården brukade klappa honom på ryggen och säga: *"Hå ja, du Nisse är en fridens man"*.

Han hade en orgel i sin kammare. Det hände många gånger, att – medan han satt vid sitt skrivbord och koncentrerade sig på sitt skrivande - lät han mig sitta vid orgeln och väsnas. Utan en enda sur min. Kanske önskade och hoppades han att jag en dag skulle bli spelman?

Och jag undrar: Var han någonsin arg eller irriterad?

Soldmål

Nisse har verkligen berikat mitt liv. Det började som sagt med att jag upptäckte hans fotografier, som jag aldrig tröttnar på. Det som sysselsatt mig mest under senare år, det som roat mig mest och lärt mig mest – det är arbetet med sollerömålet. Här kände jag att Nisse hejade på, från första stund.

Redan 1915 började Håll Nils och Karl Lärka samla in och skriva ner äldre ord på soldmål, eftersom båda insåg hur snabbt målet förändrades. De skrev på kort som samlades i små askar. Ett kort under bokstaven A, skrivet 1915, kunde se ut så här: *"ankläd"*, skrivet med fonetisk skrift, som alltså visade betoning, och också med en speciell krumelur som visade att **I** uttalas tjockt. Sedan kommer förklaringen: *"paradhandduk att hänga utanpå handduken i anklädskrämbli"*.

tjövfas
"munhuggas"
jämt äld däm a
tjövfas
"jämt hålla de på
munhuggas"

Med tiden skaffade Nisse skrivmaskin och började renskriva och komplettera kortregistret A-Ö. Han gjorde prydliga listor med översättning till svenska, ordens alla böjningar, exempel som visade orden i ett sammanhang, allt i

Exempel på kort ur det kortregister som så småningom skulle bli "Färdär frå Soldn", ordbok på Sollerömål.

folioformat. Dessa listor levererade han nu kontinuerligt till ULMA för Dalmålsordbokens räkning.

När Håll Nils gick bort 1959 var han 82 år, och han hade då hunnit renskriva och leverera listor t.o.m. bokstaven L. Tio år gick utan att något hände med resten av materialet i kortlådan. Då var det ett gäng soldmålstalande entusiaster som bestämde sig för att försöka slutföra Håll Nils påbörjade arbete med kompletteringar och renskrivning, och "Soldmålsläjä" föddes. I 25 år arbetade Soldmålsläjä vidare, och allt fanns samlat, från A-Ö i den tjockaste pärm som fanns att uppbringa. Man hade satt punkt efter ordet "övljet" (hövlighet), och tanken på någon slags ordbok på sollerömål fanns i allas huvud.

Efter stor tvekan bestämde jag mig för att försöka ta itu med ordboken. Jag kände att Nisse puffade på mig! Och så hade jag fått en kompis i Suzanne Danielsson, som kommit flyttandes hit och blivit alldeles biten av soldmålet, fast hon aldrig hört det förut. Så det blev ett samarbete. Jag satt med blyertspenna och papper, listade alla orden från den tjocka pärmen, böjde och stod i, försökte hitta på exempel med orden i sitt sammanhang. Till och med åstadkom en slags grammatik. Hela tiden med Dalmålsordboken inom räckhåll, d.v.s. de häften som då hade kommit ut. Och Suzanne knappade in sidorna vartefter i sin dator. Det tog tre år för oss. Tre lärorika och fantastiskt spännande år. Boken kallar vi "Färdär frå Soldn". Färdär är ett gammalt soldmålsord som betyder spår, lämningar efter någonting.

Nu är min högsta önskan att Håll Nils är någotsånär nöjd med resultatet av allt sitt ordarbete, och givetvis önskar jag också att soldmålet kommer att finnas kvar, så det inte bara blir "färdär" kvar.

Inte många ord har jag nämnt om Håll Nils hustru, kära moster Bond Anna, som alltid var sin makes trygga stöd. Hon var en mycket bra berätterska och hade säkert ett finger med i många uppteckningar. Vi syskon kallade henne bara för "Gumma", eftersom hon var gudmor till vår äldsta syster. Utan Gummas, och utan sin övriga familjs idoga arbete med gård och djur, skulle väl Nisse aldrig ha kunnat ägna så mycket tid och kraft åt sina forskningar och sitt uppteckningsarbete. Jag gissar att Nisse också emellanåt överfölls av dåligt samvete, när han satt där i sin kammare och skrev, medan ogräset växte i landen och dikesrenarna var oslagna.

Med dom här orden vill jag tacka Håll Nils- och hela hans familj - för allt vad vi i dag har fått ärva. Vi kan konstatera att Håll Nils insatser med sitt

Bond Anna Matsdotter och Håll Nils Mattsson. Foto: Håll Gustav Nilsson.

uppteckningsarbete inte är glömda, fast det nu är 51 år sedan hans död. Han är i högsta grad med oss än i dag.

Margit Andersson